

PROCES KARNY

redakcja naukowa Jarosław Zagrodnik

Radostaw Koper, Kazimierz Marszał
Jarosław Zagrodnik, Kazimierz Zgryzek

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **2**

PROCES KARNY

redakcja naukowa Jarosław Zagrodnik

Radostaw Koper, Kazimierz Marszał
Jarosław Zagrodnik, Kazimierz Zgryzek

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

WYDANIE

2

Stan prawny na 5 października 2019 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
JustLuk

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne części opracowali:

Radostaw Koper – rozdziały V, VII, XI i XIV

Kazimierz Marszał – rozdział I (z wyjątkiem podrozdziałów 8 i 9), III,
XII (współautorstwo Jarosław Zagrodnik) i XIII

Jarosław Zagrodnik – rozdział I (podrozdziały 8 i 9), rozdziały IV, IX,
XII (współautorstwo Kazimierz Marszał) i XV

Kazimierz Zgryzek – rozdziały II, VI, VIII, X

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2019

ISBN 978-83-8187-010-8
2. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
Słowo wstępne	21
Rozdział I	
Zagadnienia wstępne	23
1. Pojęcie procesu karnego	23
2. Przedmiot i podstawa faktyczna procesu karnego	26
3. Cel procesu karnego	29
4. Funkcje procesu karnego	37
5. Gwarancje procesowe	39
6. Prawo karne procesowe i jego funkcje	41
7. Źródła prawa karnego procesowego	43
8. Wpływ prawa międzynarodowego i orzecznictwa organów międzynarodowych na polski proces karny	45
8.1. Międzynarodowe źródła prawa karnego procesowego i ich wpływ na kształt polskiego procesu karnego	45
8.2. Wpływ orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na standardy polskiego procesu karnego	48
8.3. Instytucja pytań prejudycjalnych do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w kontekście wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych	53
9. Konstytucyjne podstawy procesu karnego	55
9.1. Znaczenie Konstytucji RP w procesie karnym	55
9.2. Zasady ustrojowo-organizacyjne	59
9.2.1. Zasada sądowego wymiaru sprawiedliwości	59
9.2.2. Zasada prawa do sądu	62
9.2.3. Zasada bezstronności	65
9.2.4. Zasada niezawisłości sędziowskiej	67
9.2.5. Zasada kolegalności sądów	69
9.2.6. Zasada udziału czynnika społecznego w procesie karnym	71
10. Obowiązywanie prawa karnego procesowego	76

10.1. Obowiązkiwanie prawa karnego procesowego w miejscu	76
10.2. Obowiązkiwanie prawa karnego procesowego w czasie	77

Rozdział II

Zasady procesu karnego	79
1. Pojęcie i klasyfikacja zasad procesu karnego	79
1.1. Znaczenie zasad procesu karnego	79
1.2. Pojęcie zasad procesu karnego	79
1.3. System zasad procesu karnego	82
2. Zasada humanitaryzmu	84
3. Zasady ściśle procesowe	85
3.1. Zasady związane z wszczęciem procesu karnego	86
3.1.1. Zasada oficjalności (ścigania z urzędu)	86
3.1.2. Zasada legalizmu	91
3.1.3. Zasada skargowości	95
3.2. Zasady dotyczące postępowania dowodowego	103
3.2.1. Zasada prawdy	103
3.2.2. Zasada bezpośredniości	107
3.2.3. Zasada koncentracji materiału dowodowego	109
3.2.4. Zasada swobodnej oceny dowodów	112
3.3. Zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia procesu	115
3.3.1. Zasada rzetelnego procesu	115
3.3.2. Zasada kontrydiktoryjności	119
3.3.3. Zasada jawności	123
3.3.4. Zasada ustności	130
3.3.5. Zasada szybkości postępowania karnego	132
3.4. Zasady dotyczące sytuacji prawnej oskarżonego w procesie	134
3.4.1. Zasada domniemania niewinności oskarżonego	134
3.4.2. Zasada prawa do obrony oskarżonego	141

Rozdział III

Przesłanki procesu karnego	147
1. Pojęcie i podział przesłanek procesowych	147
2. Przegląd przesłanek procesowych	155
2.1. Pod sądność sądom karnym powszechnym	155
2.1.1. Pod sądność sądom karnym wojskowym	156
2.1.2. Pod sądność Trybunałowi Stanu	156
2.1.3. Ograniczenia pod sądności	157
2.2. Właściwość sądu	163
2.3. Skarga	164
2.4. Istnienie stron procesowych	165
2.5. Prawomocność materialna	166

2.6. Zawisłość sprawy.....	166
2.7. Przedawnienie karalności	167
2.8. Akt łaski – abolicja	169
2.9. Artykuł 17 § 1 pkt 1–4 k.p.k.	170

Rozdział IV

Uczestnicy procesu karnego	173
1. Pojęcie uczestnika procesu karnego	173
2. Organy procesowe	174
2.1. Pojęcie i rodzaje organów procesowych.....	174
2.2. Sądy.....	174
2.2.1. System sądów orzekających w sprawach karnych.....	174
2.2.2. Nadzór Sądu Najwyższego nad orzecznictwem sądowym.....	175
2.2.3. Organy wewnętrzne sądu.....	177
2.2.4. Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego	178
2.2.5. Właściwość sądu	185
2.2.6. Składy orzekające sądu.....	194
2.2.7. Wyłączenie sędziego.....	197
2.3. Organy prowadzące postępowanie przygotowawcze	200
2.3.1. Ogólna charakterystyka.....	200
2.3.2. Prokurator.....	203
2.3.3. Policja i inne organy ścigania karnego	211
3. Strony procesowe.....	213
3.1. Zagadnienia ogólne	213
3.1.1. Pojęcie i rodzaje stron procesowych	213
3.1.2. Rodzaje stron procesowych.....	215
3.1.3. Quasi-strony	217
3.1.4. Współuczestnictwo procesowe	224
3.1.5. Zdolność procesowa	225
3.1.6. Legitymacja procesowa.....	226
3.2. Pojęcie i rodzaje oskarżycieli	227
3.3. Oskarżyciel publiczny.....	228
3.4. Pokrzywdzony	234
3.5. Oskarżyciel posiłkowy.....	241
3.5.1. Pojęcie oskarżyciela posiłkowego	241
3.5.2. Oskarżyciel posiłkowy uboczny	242
3.5.3. Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny.....	244
3.5.4. Sytuacja procesowa oskarżyciela posiłkowego	248
3.6. Oskarżyciel prywatny	250
3.7. Oskarżony.....	253
3.7.1. Pojęcie oskarżonego	253
3.7.2. Uprawnienia oskarżonego.....	254
3.7.3. Obowiązki oskarżonego	260

4. Przedstawiciele procesowi stron	264
4.1. Uwagi wstępne	264
4.2. Przedstawiciel ustawowy	264
4.3. obrońca	266
4.3.1. Uwagi wstępne	266
4.3.2. Pozycja prawna obrońcy	267
4.3.3. Obrona obligatoryjna	269
4.3.4. Sposoby nawiązania stosunku obrończego	272
4.3.5. Zakres umocowania obrońcy	274
4.3.6. Ustanie stosunku obrończego	276
4.4. Pełnomocnik	278
5. Rzecznicy interesu społecznego	282
5.1. Uwagi wstępne	282
5.2. Przedstawiciel społeczny	283

Rozdział V

Czynności procesowe	287
1. Pojęcie czynności procesowej	287
2. Oświadczenia w procesie karnym	289
3. Dopuszczalność i skuteczność czynności procesowych	291
4. Forma czynności procesowych	297
5. Terminy procesowe	298
5.1. Pojęcie, funkcje i rodzaje terminów	298
5.2. Obliczanie terminów	301
5.3. Przywrócenie terminu zawitego	302
6. Miejsce i język czynności procesowych	306
7. Decyzje procesowe	307
7.1. Orzeczenia i ich podziały	307
7.2. Wyroki	308
7.3. Uchwały Sądu Najwyższego	309
7.4. Postanowienia	309
7.5. Zarządzenia	311
7.6. Uzasadnienie decyzji procesowych	312
7.7. Uzewnętrznianie i oznajmianie decyzji procesowych	314
7.8. Sprostowanie oczywistej omyłki w decyzji procesowej	315
7.9. Uzupelnienie orzeczeń	316
8. Polecenia	318
9. Tryb wydawania orzeczeń	318
9.1. Forum dla wydania orzeczenia	318
9.2. Narada i głosowanie nad orzeczeniem	321
9.3. Zdanie odrębne	323
10. Prawomocność orzeczeń	324

11. Pozostałe grupy czynności procesowych.....	328
11.1. Protokoły.....	328
11.2. Doręczanie pism.....	330
11.3. Odtworzenie zaginionych lub zniszczonych akt sprawy	332
11.4. Dostęp do akt sprawy	332

Rozdział VI

Dowody	337
1. Znaczenie dowodów w procesie karnym	337
2. Pojęcie i rodzaje dowodów	339
3. Dopuszczalność dowodów w ogóle.....	342
4. Zakazy dowodowe.....	343
4.1. Pojęcie zakazów dowodowych.....	343
4.2. Zakazy dowodzenia.....	344
4.2.1. Zakazy dowodzenia oznaczonej tezy dowodowej.....	344
4.2.2. Zakazy dowodzenia za pomocą określonego dowodu	345
4.2.3. Poszczególne zakazy dowodzenia za pomocą określonego dowodu	347
4.3. Zakazy stosowania niedopuszczalnych metod dowodzenia.....	357
4.4. Zakazy w zakresie wykorzystania dowodów w procesie karnym	360
5. Dowodzenie.....	362
5.1. Uwagi wstępne	362
5.2. Przedmiot dowodzenia.....	364
5.2.1. Określenie przedmiotu dowodzenia.....	364
5.2.2. Notoryjność	365
5.2.3. Domniemania.....	366
5.3. Uprawdopodobnienie	367
5.4. Poszlaka	367
5.5. Prawny obowiązek dowodzenia i ciężar dowodowy.....	368
5.6. Etapy dowodzenia	370
5.6.1. Uwagi wstępne	370
5.6.2. Poszukiwanie i wstępne zabezpieczenie dowodów.....	370
5.6.3. Wprowadzanie dowodów do procesu karnego	371
5.6.4. Przeprowadzenie dowodów.....	374
5.6.5. Ocena dowodów i dokonywanie ustaleń faktycznych.....	381
6. Poszczególne źródła i środki dowodowe.....	382
6.1. Oskarżony jako źródło dowodowe i jego wyjaśnienia	382
6.2. Świadek i jego zeznania	385
6.3. Biegły i jego opinia	398
6.4. Dokument i jego treść.....	405
6.5. Dowód rzeczowy i jego właściwości	409
6.6. Eksperyment procesowy i jego wyniki	412
6.7. Wywiad środowiskowy.....	413

Rozdział VII

Środki przymusu w procesie karnym	419
1. Ogólna charakterystyka środków przymusu karnoprosesowego	419
2. Rodzaje i systematyka środków przymusu w procesie karnym	425
3. Zatrzymanie	426
4. Środki zapobiegawcze	432
4.1. Ogólna charakterystyka	432
4.2. Tymczasowe aresztowanie	437
4.3. Poręczenie	445
4.3.1. Poręczenie majątkowe	445
4.3.2. Poręczenie społeczne	446
4.3.3. Poręczenie osoby godnej zaufania	447
4.4. Dozór Policji	447
4.5. Nakazanie opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym	448
4.6. Środki zapobiegawcze z art. 276 k.p.k.	449
4.7. Zakaz opuszczania kraju	449
5. Kary porządkowe	452
6. Przymusowe wykonanie czynności procesowych	455
6.1. Uwagi wstępne	455
6.2. Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie	456
6.3. Przymusowe poszukiwanie, wydobywanie i odebranie dowodów przestępstwa	457
6.4. Zabezpieczenie majątkowe	466

Rozdział VIII

Tok procesu karnego	473
1. Ogólna charakterystyka	473
2. Zubożenie i wzbogacenie toku procesu	475
2.1. Zubożenie toku procesu	475
2.2. Wzbogacenie toku procesu	476
3. „Obumarzenie” procesu karnego	477
3.1. Bezwarunkowe umorzenie procesu karnego	477
3.1.1. Przyczyny bezwarunkowego umorzenia procesu karnego	477
3.1.2. Organy uprawnione do bezwarunkowego umorzenia procesu karnego	478
3.1.3. Decyzja o bezwarunkowym umorzeniu procesu karnego	479
3.1.4. Czynności dokonywane w związku z bezwarunkowym umorzeniem postępowania przygotowawczego	481
3.1.5. Umorzenie postępowania przygotowawczego przez sąd i zastosowanie środków zabezpieczających	481
3.1.6. Absorpcyjne umorzenie postępowania karnego	483

3.2. Warunkowe umorzenie postępowania karnego	485
3.2.1. Przesłanki warunkowego umorzenia postępowania karnego	485
3.2.2. Postępowanie w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania.....	486
3.2.3. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego	487
4. Czasowe wstrzymanie biegu procesu karnego.....	488

Rozdział IX

Postępowanie przygotowawcze	495
1. Ogólna charakterystyka postępowania przygotowawczego.....	495
1.1. Model postępowania przygotowawczego.....	495
1.2. Zadania postępowania przygotowawczego	497
1.3. Strony i ich przedstawiciele w postępowaniu przygotowawczym	500
1.3.1. Śledczość i przejawy kontrydiktoryjności postępowania przygotowawczego	500
1.3.2. Udział stron w czynnościach dowodowych postępowania przygotowawczego	502
1.4. Formy postępowania przygotowawczego	507
1.4.1. Uwagi wstępne	507
1.4.2. Śledztwo	509
1.4.3. Dochodzenie.....	513
2. Przebieg postępowania przygotowawczego	519
2.1. Wszczęcie i odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego	519
2.1.1. Podstawa wszczęcia postępowania przygotowawczego	519
2.1.2. Źródła informacji o przestępstwie	520
2.1.3. Czynności sprawdzające	523
2.1.4. Postanowienie o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia	525
2.1.5. Faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego	527
2.1.6. Odmowa wszczęcia śledztwa lub dochodzenia	529
2.2. Instytucja przedstawienia zarzutów	533
2.2.1. Czas i podstawa przedstawienia zarzutów	533
2.2.2. Części składowe instytucji przedstawienia zarzutów.....	534
2.2.3. Odchylenia w kolejności dokonywania czynności w ramach instytucji przedstawienia zarzutów	537
2.2.4. Rozszerzenie i zmiana zarzutów.....	538
2.3. Zakończenie śledztwa i dochodzenia	540
2.3.1. Zamknięcie śledztwa lub dochodzenia	540
2.3.2. Uzupełnienie trwającego postępowania przygotowawczego	544
3. Kontrola postępowania w stadium przygotowawczym	546
3.1. Uwagi wstępne	546
3.2. Nadzór prokuratora nad śledztwem lub dochodzeniem	547

3.3. Kontrola prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego.....	549
3.3.1. Uwagi wstępne	549
3.3.2. Podjęcie umorzonego postępowania przygotowawczego	549
3.3.3. Wznowienie prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego	550
3.3.4. Nadzwyczajne wznowienie prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego	552
3.4. Kontrola trwającego postępowania przygotowawczego na wniosek	553
3.5. Czynności sądu w postępowaniu przygotowawczym	555
4. Zasadnicza skarga karna	558
4.1. Pojęcie i istota zasadniczej skargi karnej	558
4.2. Funkcje aktu oskarżenia	559
4.3. Forma zasadniczej skargi karnej.....	561
4.3.1. Uwagi ogólne	561
4.3.2. Akt oskarżenia	561
4.3.3. Skargi zastępujące akt oskarżenia	568
4.3.4. Inne zasadnicze skargi karne.....	569

Rozdział X

Postępowanie główne.....	573
1. Przygotowanie do rozprawy głównej	573
1.1. Oddanie pod sąd – zagadnienia ogólne	573
1.2. Kontrola warunków formalnych aktu oskarżenia	575
1.3. Wstępne badanie sprawy.....	582
1.3.1. Obligatoryjne posiedzenie przed rozprawą	584
1.3.2. Fakultatywne posiedzenie przed rozprawą.....	589
1.3.3. Posiedzenie przygotowawcze (art. 349 k.p.k.).....	591
1.4. Czynności związane z organizacją rozprawy.....	593
2. Ogólna charakterystyka rozprawy głównej.....	597
3. Część wstępna rozprawy głównej.....	599
4. Przewód sądowy	605
4.1. Zwięzłe przedstawienie przez oskarżyciela zarzutów oskarżenia.....	606
4.2. Wyjaśnienia oskarżonego	607
4.3. Dalsze postępowanie dowodowe.....	610
4.4. Przerwa i odroczenie rozprawy.....	618
4.5. Przerwa i odroczenie w celu przedstawienia dowodów.....	622
4.6. Przekazanie sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia śledztwa lub dochodzenia.....	626
4.7. Przedmiotowe rozszerzenie oskarżenia	628
4.8. Zmiana kwalifikacji prawnej czynu na rozprawie.....	630
4.9. Zamknięcie przewodu sądowego	631
4.10. Wznowienie zamkniętego przewodu sądowego.....	631

5. Przemówienia stron	632
6. Wyrokowanie	634
6.1. Narada i głosowanie nad wyrokiem	635
6.2. Odroczenie wydania wyroku	635
6.3. Sporządzenie wyroku na piśmie	636
6.4. Ogłoszenie wyroku.....	638
6.5. Ustne przytoczenie najważniejszych powodów wyroku	639
6.6. Pouczenie o prawie, terminie i sposobie zaskarżenia wyroku.....	639
6.7. Zamknięcie rozprawy głównej	640
7. Czynności końcowe w sądzie pierwszej instancji.....	640
7.1. Uwagi ogólne.....	640
7.2. Doręczenie oskarżonemu odpisu wyroku	641
7.3. Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie.....	642
7.4. Sporządzenie uzasadnienia wyroku	643
7.5. Czynności związane z uprawomocnieniem się wyroku	647

Rozdział XI

Kodeksowe postępowania szczególne.....	651
1. Konstrukcja postępowań szczególnych.....	651
2. Postępowanie nakazowe.....	654
2.1. Ogólna charakterystyka	654
2.2. Przesłanki postępowania nakazowego.....	655
2.3. Przebieg postępowania nakazowego	656
3. Postępowanie przyspieszone.....	660
3.1. Ogólna charakterystyka	660
3.2. Przesłanki postępowania przyspieszonego	661
3.2.1. Przesłanki pozytywne.....	661
3.2.2. Przesłanki negatywne	663
3.3. Przebieg postępowania przyspieszonego	665
3.3.1. Postępowanie przygotowawcze.....	665
3.3.2. Postępowanie przed sądem	667
3.4. „Rozprawa odmiejszczona”	669
4. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego.....	673
4.1. Ogólna charakterystyka	673
4.2. Przesłanki postępowania w sprawach z oskarżenia prywatnego.....	674
4.2.1. Przesłanki pozytywne.....	674
4.2.2. Przesłanki negatywne	675
4.3. Oskarżenie wzajemne	677
4.4. Przebieg postępowania prywatnoskargowego	678
4.4.1. Postępowanie przygotowawcze.....	678
4.4.2. Postępowanie przed sądem	679

Rozdział XII

Postępowanie odwoławcze	683
1. Ogólna charakterystyka systemu kontroli odwoławczej.....	683
1.1. Uwagi wstępne.....	683
1.2. Środki zaskarżenia.....	685
1.3. Środki odwoławcze.....	686
1.4. Pozostałe środki zaskarżenia.....	688
2. Zagadnienia ogólne kontroli odwoławczej.....	690
2.1. Uwagi wstępne.....	690
2.2. Dopuszczalność środka odwoławczego.....	691
2.3. Wymogi formalne skargi odwoławczej.....	692
2.4. Cofnięcie wniesionego środka odwoławczego.....	696
2.5. Przyczyny odwoławcze.....	697
2.5.1. Obraza prawa materialnego.....	698
2.5.2. Obraza przepisów postępowania.....	700
2.5.3. Błąd w ustaleniach faktycznych.....	702
2.5.4. Rażąca niewspółmierność kary, środka karnego, nawiązki lub niesłuszne zastosowanie albo niezastosowanie środka zabezpieczającego, przepadku lub innego środka.....	703
2.5.5. Inne przyczyny odwoławcze.....	704
2.6. Zakres kontroli odwoławczej.....	705
2.6.1. Uwagi wstępne.....	705
2.6.2. Granice kontroli odwoławczej.....	706
2.6.3. Kierunek środka odwoławczego.....	708
2.6.4. Reguły <i>ne peius</i>	714
2.6.5. Bezwzględne przyczyny odwoławcze.....	715
2.6.6. Orzekanie w instancji odwoławczej w sprawie oskarżonego, co do którego nie wniesiono środka odwoławczego.....	725
2.6.7. Rozpoznanie sprawy w ograniczonym zakresie.....	726
2.7. Pytania prawne i ich rozstrzygnięcie.....	726
2.8. Rozstrzygnięcia sądu odwoławczego.....	728
2.9. Postępowanie ponowne.....	730
3. Postępowanie apelacyjne.....	733
3.1. Skarga apelacyjna i osoby uprawnione do jej wniesienia.....	734
3.2. Postępowanie apelacyjne przed sądem pierwszej instancji.....	734
3.3. Postępowanie apelacyjne przed sądem drugiej instancji.....	735
3.3.1. Przygotowanie do rozprawy apelacyjnej.....	736
3.3.2. Rozprawa apelacyjna.....	737
3.3.3. Czynności końcowe.....	739
4. Postępowanie zażaleniowe.....	740
4.1. Przedmiot zaskarżenia zażaleniowego.....	741
4.2. Postępowanie zażaleniowe przed sądem pierwszej instancji.....	742

4.3. Postępowanie zażaleniowe przed sądem zażaleniowym	743
5. Skarga na wyrok sądu odwoławczego.....	744

Rozdział XIII

Nadzwyczajne środki zaskarżenia	747
1. Kasacja.....	747
1.1. Ogólna charakterystyka	747
1.2. Podstawy kasacji.....	747
1.3. Kasacja strony	750
1.4. Kasacja w trybie art. 521 k.p.k. – kasacja podmiotów szczególnych	753
1.5. Postępowanie w przedmiocie kasacji	754
2. Wznowienie postępowania zakończonych prawomocnym orzeczeniem sądu.....	757
2.1. Uwagi wstępne	757
2.2. Podstawy wznowienia postępowania sądowego	757
2.3. Przebieg postępowania w przedmiocie wznowienia postępowania sądowego.....	760
2.4. Rozstrzygnięcia w przedmiocie wniosku o wznowienie postępowania	762

Rozdział XIV

Postępowania sądowe po uprawomocnieniu się orzeczenia	765
1. Ogólna charakterystyka	765
2. Orzekanie kary łącznej	766
3. Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie	770
4. Ułaskawienie	777

Rozdział XV

Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych	781
1. Uwagi wstępne	781
2. Pomoc prawna w sprawach karnych.....	784
3. Współpraca w ramach Unii Europejskiej w zakresie zatrzymania dowodów i zabezpieczenia mienia	788
4. Przejęcie i przekazanie ścigania	792
5. Ekstradycja	798
5.1. Pojęcie ekstradycji	798
5.2. Ekstradycja w ścisłym znaczeniu	799
5.3. Europejski nakaz aresztowania	803
6. Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania.....	815
7. Europejski nakaz ochrony.....	819

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1145)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.)
- k.k.s. – ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2018 r. poz. 1958 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 676 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1360 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1987 ze zm.)
- k.p.k.1969 – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm., nie obowiązuje)
- k.p.w. – ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2019 r. poz. 1120 ze zm.)
- k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.)
- MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
- p.p.s.a. – ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2018 r. poz. 1302 ze zm.)
- pr. adw. – ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2018 r. poz. 1184 ze zm.)
- pr. prok. – ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2019 r. poz. 740)
- p.u.s.p. – ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 52 ze zm.)

reg. sąd.	- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. poz. 1141)
TFUE	- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
TUE	- Traktat o Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13)
u.o.z.p.	- ustawa z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1878 ze zm.)
u.p.	- ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2019 r. poz. 161 ze zm.)
u.p.s.n.	- ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969)
u.r.p.	- ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 2115 ze zm.)
u.SN	- ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2019 r. poz. 825)
u.ś.k.	- ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197)
u.TS	- ustawa z 26.03.1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. z 2016 r. poz. 2050 ze zm.)
z.k.p.k.	- ustawa z 10.06.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. poz. 1070 ze zm., nie obowiązuje)

Zasopisma, publikatory

AUL	- Acta Universitatis Lodziensis
AUMCS	- Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUW	- Acta Universitatis Wratislaviensis
BPK	- Biuletyn Prawa Karnego
BSP	- Białostockie Studia Prawnicze
CzPKiNP	- Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.U.	- Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	- Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
EPS	- Europejski Przegląd Sądowy
GSP	- - Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
IN	- Ius Novum
KZS	- Krakowskie Zeszyty Sądowe
MoP	- Monitor Prawniczy
NP	- Nowe Prawo
OSNKK	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich (1921–1939), Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych (1957–1989), Orzecznictwo Sądów Polskich (od 1990 r.)
OSPika	- Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

OTK-A	-	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Seria A
Pał.	-	Palestra
PiP	-	Państwo i Prawo
PP	-	Problemy Praworządności
PPK	-	Problemy Prawa Karnego
Prz. Pol.	-	Przegląd Policyjny
Prok. i Pr.	-	Prokuratura i Prawo
Prz. Sejm.	-	Przegląd Sejmowy
PS	-	Przegląd Sądowy
Rej.	-	Rejent
RPEiS	-	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny (w latach 1921–1925 Ruch Prawniczy i Ekonomiczny)
SI	-	Studia Iuridica
SP	-	Studia Prawnicze
WPP	-	Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSS	-	Wrocławskie Studia Sądowe
ZNIBPS	-	Zeszyty Naukowe Instytutu Badań Prawa Sądowego
ZNUJ	-	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUŁ	-	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego

Inne

ENA	-	Europejski Nakaz Aresztowania
ETPC	-	Europejski Trybunał Praw Człowieka
NIK	-	Najwyższa Izba Kontroli
ONZ	-	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PRL	-	Polska Rzeczpospolita Ludowa
SA	-	Sąd Apelacyjny
SIS	-	System Informacji Schengen
SN	-	Sąd Najwyższy
TK	-	Trybunał Konstytucyjny
RP	-	Rzeczpospolita Polska
ZOMO	-	Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej

SŁOWO WSTĘPNE

Drugie wydanie niniejszego podręcznika jest w znacznej mierze podyktowane obszernymi zmianami Kodeksu postępowania karnego, które zostały wprowadzone w drodze ustawy nowelizującej ten Kodeks uchwalonej 19.07.2019 r. Biorąc pod uwagę, że zbiega się ono ściśle z momentem wejścia w życie przepisów wskazanej noweli (5.10.2019 r.), po bardzo krótkim, bo wynoszącym zaledwie 30 dni, okresie *vacatio legis*, z pewnością nieadekwatnym do rozległości wprowadzonych zmian, można stwierdzić, że podręcznik stanowi pierwsze opracowanie, w którym na poziomie akademickim, w sposób całościowy zostały te zmiany zobrazowane i poddane analizie.

W pełni aktualne pozostają założenia, które przyświecały przygotowaniu pierwszego wydania podręcznika. Nadal jest on więc pomyślany jako wykład podstawowej wiedzy z zakresu prawa karnego procesowego, której znajomości należy oczekiwać od studenta prawa. Zawiera systematyczne i gruntowne przedstawienie problematyki prawa karnego procesowego, obejmujące zagadnienia teorii procesu karnego oraz międzynarodowych i konstytucyjnych uwarunkowań procesu karnego, zagadnienia części ogólnej prawa karnego procesowego oraz zagadnienia dotyczące przebiegu procesu karnego z uwzględnieniem jego zasadniczych odmian. Ze względu na ograniczoną objętość podręcznika z zakresu wykładu wyłączone zostały kwestie, które w zgodnej ocenie współautorów należą do mniej istotnych, dotyczące np. postępowania karnego w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych czy kosztów procesu. Z tego samego względu niektóre zagadnienia zostały zobrazowane w skróconej formie, np. kwestia utrwalania czynności procesowych.

Na tle prowadzonych w podręczniku analiz i prezentowanych stanowisk interpretacyjnych wyraźnie zaznacza się jednolita perspektywa przyjmowana przez wszystkich autorów, związana z położeniem szczególnego nacisku na aspekt gwarancyjny prawa karnego procesowego, ochronę praw i wolności uczestników procesu oraz realizację wartości i standardów konstytucyjnych na gruncie procesu karnego.

Podręcznik został przygotowany przede wszystkim z myślą o studentach prawa lub administracji. W zgodnej ocenie autorów model kształcenia uniwersyteckiego nie może ze swej natury sprowadzać się do kształcenia praktycystycznego, dlatego podręcznik

zawiera treści teoretyczne, które opierają się na aparaturze naukowej i służą pogłębieniu wiedzy o przedmiocie. Wolno sądzić, że w tym zakresie treść podręcznika może zainteresować przedstawicieli doktryny procesu karnego. Uwzględnienie przez autorów w szerokim zakresie aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych oraz przedstawianie konkretnych rozwiązań w kwestiach spornych, które z reguły ujawniają się w wymiarze praktycznym, pozwala jednocześnie z pełnym przekonaniem rekomendować lekturę podręcznika absolwentom prawa odbywającym aplikacje prawnicze. Podręcznik może również służyć zaktualizowaniu i usystematyzowaniu wiedzy karnoprosesowej przez praktyków wykonujących zawód sędziego, prokuratora, radcy prawnego lub adwokata, zwłaszcza w kontekście istotnych zmian prawa karnego procesowego, które miały miejsce na przestrzeni ostatnich kilku lat oraz zasygnalizowanej na początku ustawy nowelizującej Kodeks postępowania karnego z 19.7.2019 r.

Pod względem układu treści, podstawowych założeń i koncepcji teoretycznych podręcznik niniejszy nawiązuje wprost do znakomitych opracowań podręcznikowych przygotowanych przez Pana Profesora Kazimierza Marszałę lub pod Jego redakcją, których pierwsze wydania ukazały się przed ponad 30 laty i przez długi czas stanowiły podstawowe źródło wiedzy na temat procesu karnego, wykorzystywane w różnych ośrodkach akademickich w całej Polsce. Będąc dziełem wspólnym Nauczyciela i Jego wychowanków, podręcznik jest świadectwem niezaprzeczalnych zasług Pana Profesora w stworzeniu i rozwoju ośrodka nauki prawa karnego procesowego na Uniwersytecie Śląskim.

Podręcznik, ze względu na szczupłość miejsca, nie wykazuje pełnego warsztatu naukowego, który stanowił podstawę jego opracowania, zawartych w nim też, wyrażonych poglądów i ich argumentacji. Zawiera wybór podstawowej literatury, obejmujący najbardziej aktualne, z reguły najnowsze, pozycje piśmiennicze odnoszące się do najbardziej aktualnego stanu prawnego. Wykazy literatury mogą z pewnością służyć pomocą w zajęciach typu seminaryjnego i w przygotowaniu pracy dyplomowej z dziedziny procesu karnego.

W imieniu autorów wyrażam nadzieję, że podręcznik pozwoli studentom dobrze opanować podstawową wiedzę z zakresu procesu karnego i zarazem przygotować się do jej praktycznego wykorzystania lub zainspiruje do pogłębienia określonych zagadnień w ramach seminariów magisterskich bądź doktoranckich albo w pracy naukowej.

Składam jednocześnie wyrazy podziękowania Panu Profesorowi Kazimierzowi Marszałowi za powierzenie mi szaczonej funkcji redaktora podręcznika, zaś Panu Profesorowi Kazimierzowi Zgryzkowi i Panu Profesorowi Radosławowi Koperowi za zaufanie, że jestem w stanie podołać obowiązkowi z tym związanym.

Rozdział I

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1. Pojęcie procesu karnego

Nazwa „proces” jest wyrażeniem wieloznacznym. Fakt ten rodzi konieczność ustalenia desygnatów tej nazwy.

W języku polskim przez proces rozumie się przebieg regularnie następujących po sobie poszczególnych stadiów rozwoju czegoś, co pozostaje w ścisłym związku przyczynowym, składając się na jednolity ciąg, cykl rozwojowy¹. W tym znaczeniu nazwa „proces” występuje jako zjawisko przyrody (np. proces chemiczny, biologiczny proces rozwojowy) oraz jako zjawisko społeczne (np. proces rozwoju formacji społecznej). W tym znaczeniu są to realnie istniejące desygnaty nazwy „proces”.

W ramach procesów występujących w życiu społecznym odrębną grupę stanowią procesy prawne. Przez proces prawny rozumie się przewidziany przez prawo zespół działań, które zmierzają do osiągnięcia oznaczonego skutku prawnego². Z procesem prawnym mamy do czynienia wszędzie tam, gdzie prawo do jego realizacji, wywołania odpowiednich skutków prawnych, wymaga podjęcia określonego łańcucha oznaczonych czynności. Tak szeroko rozumiany proces prawny obejmuje różnorakie zespoły czynności, w tym skomplikowane postępowania w celu wydania rozstrzygnięcia.

Najważniejszą grupę w ramach procesu prawnego stanowią te procesy, które odbywają się przed oznaczonym podmiotem rozstrzygającym o jego przedmiocie. W ramach tego procesu podmiot kierujący nim – najczęściej organ państwowy (sąd) – ustala naruszenie prawa, wyciągając w związku z tym odpowiednie konsekwencje prawne, albo ustala istnienie lub nieistnienie konkretnego uprawnienia lub stosunku prawnego, albo wreszcie ustala nowe stosunki prawne.

¹ Por. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 7, Warszawa 1965, s. 8.

² M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 9–10.

Z reguły organ (sąd), badając określony stan (pewną rzeczywistość) w celu wydania rozstrzygnięcia, czyni to na żądanie uprawnionego podmiotu.

Z żądaniem wydania rozstrzygnięcia, zwłaszcza sądowego, występuje osoba mająca w tym interes prawny lub organ państwa działający w interesie społecznym.

Ze względu na podstawowe kryterium w odniesieniu do przedmiotu procesu można wyodrębnić odpowiadający mu rodzaj procesu przed organem państwa (sądem), a więc można mówić o procesach: karnym, cywilnym, administracyjnym itp. Każdy z tych procesów służy realizacji odpowiadających mu dziedzin prawa materialnego. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że proces karny służy realizacji prawa karnego materialnego, proces cywilny – realizacji prawa cywilnego, rodzinnego i prawa pracy itd., choć w przeciwieństwie do prawa karnego proces cywilny nie stanowi jedynej formy urzeczywistnienia prawa cywilnego.

Realizacja prawa karnego może nastąpić tylko przez przeprowadzenie procesu karnego, co oznacza, że ustalenie popełnienia przestępstwa i jego sprawcy oraz wymierzenie kary może nastąpić jedynie w warunkach prowadzenia procesu karnego. **Proces karny jest zatem obligatoryjną formą stwierdzenia winy określonej osoby z powodu popełnionego przestępstwa.**

Wynika to przede wszystkim z faktu, że w celu ustalenia popełnienia przestępstwa przez oznaczoną osobę konieczne jest wydanie przez sąd prawomocnego wyroku skazującego, który w stosunku do tej osoby i jej czynu wyłącza domniemanie niewinności (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP).

Proces karny jest wypełniony działaniami występujących w nim uczestników. Proces taki stanowi pewien przebieg, czyli jest zjawiskiem w ruchu. Jest on pewnym zamkniętym układem pozwalającym na określenie jego początku i końca. Przebieg procesu odbywa się po torze składającym się z następujących po sobie etapów, ogniw procesowych, tworzących tok procesu. Proces będący ruchem zmierza do określonego rezultatu, który jest jego celem. Proces jest więc zawsze określoną, zamierzoną działalnością ludzką, a więc działalnością celową. Proces jest instytucją prawną świadomie powołaną przez ustawodawcę do osiągnięcia określonych celów i świadomie w tym zakresie wykorzystywaną³.

Żadne ogniwo ruchu w toku procesu nie jest zachowaniem oderwanym, lecz ściśle powiązanim z układem czynności w tym toku, a także z przedmiotem procesu, co do którego ma zapaść rozstrzygnięcie organu procesowego.

Proces karny stanowi więc przewidziane prawem zachowanie organów państwowych i pozostałych uczestników zmierzające do wykrycia i ustalenia czynu przestępnego i jego

³ M. Cieslak, *Polska...*, 1984, s. 9 i n.

sprawcy oraz do wymierzenia mu kary lub zastosowania innych środków albo – w razie stwierdzenia braku przestępstwa, sprawstwa lub istnienia okoliczności wyłączających odpowiedzialność – do uniewinnienia oskarżonego.

Wymiar sprawiedliwości sprawuje jedynie sąd (art. 175 ust. 1 Konstytucji RP).

Nazwa „proces karny” może być używana w znaczeniu ogólnym, tzn. abstrakcyjnym, i w znaczeniu konkretnym.

Proces konkretny stanowi przewidzianą prawem działalność określonych uczestników, odbywającą się w oznaczonym procesie o konkretne przestępstwo lub przeciwko oznaczonej osobie lub osobom o konkretne przestępstwo (np. proces ZOMO-wców tłumiących strajk w kopalni „Wujek” w Katowicach).

W znaczeniu ogólnym jest to działalność przewidziana obowiązującymi przepisami, mająca na celu wykrycie i ustalenie czynu, jego sprawcy oraz wymierzenie kary lub zastosowanie innych środków karnych, będąca modelem przewidzianym w obowiązujących przepisach, któremu powinien być podporządkowany każdy proces karny w znaczeniu konkretnym, tzn. każdy proces przeciwko oznaczonej osobie. Jest to model postulowany, model normatywny, o charakterze wirtualnym, ale stanowiący podstawę prawną konkretnej działalności procesowej.

Model normatywny, czyli postulowany (wirtualny), może być rozumiany dwojako. **Formalnie**, tzn. że jego ujęcie ogranicza się do przepisów, które określają jego bieg. **Praktyczne** ujęcie modelu normatywnego bierze pod uwagę nie tylko same przepisy prawne, lecz także czynniki mające wpływ na interpretację w procesie stosowania przepisów prawa procesowego, do których można zaliczyć wykładnię udzielaną przez Sąd Najwyższy, Trybunał Konstytucyjny itp. A zatem **model normatywny w sensie praktycznym** uwzględnia system obowiązujących przepisów i sumę doświadczeń w jego stosowaniu. To ujęcie jest mało uchwytnie i może ulegać ciągłym zmianom. Pozwala ono jednak na porównanie modelu postulowanego przez ustawę z jego praktyczną realizacją, wskazując na niedostatki i luki w modelu postulowanym lub na błędy czynione w praktyce.

W dalszych wywodach używamy nazwy „proces karny” w znaczeniu normatywnym, uwzględniającym zarówno ujęcie postulowane, jak i praktyczną jego realizację.

Niekiedy wskazuje się na jeszcze inny zakres znaczeniowy nazwy „proces karny”. Mówi się o procesie w sensie teoretycznej wizji, mając na myśli system poglądów (idei) na sposób ukształtowania postępowania, adresowany do twórców ustawy. To znaczenie nazwy „proces karny” nabiera szczególnego znaczenia w okresie nowelizacji lub formułowania projektu nowej kodyfikacji prawa karnego procesowego.

Radostaw Koper – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetu Śląskiego; autor ponad 80 publikacji o charakterze naukowym i dydaktycznym z zakresu procesu karnego i prawa prasowego.

Kazimierz Marszał – profesor doktor habilitowany nauk prawnych; wykładowca Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu; wieloletni Kierownik Katedry Prawa Karnego Procesowego WPIA UŚ; autor ponad 100 opracowań z dziedziny procesu karnego.

Jarostaw Zagrodnik – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Śląskiego; dyrektor Kierunku Prawo WPIA UŚ; radca prawny; autor ponad 80 opracowań z zakresu prawa karnego procesowego, prawa i procesu karnego skarbowego, odpowiedzialności dyscyplinarnej oraz odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione.

Kazimierz Zgrzyzek – profesor doktor habilitowany nauk prawnych; kierownik Katedry Prawa Karnego Procesowego UŚ; były dziekan WPIA UŚ; adwokat; autor ponad 100 prac z zakresu prawa karnego procesowego.

Podręcznik zawiera systematyczne i gruntowne omówienie:

- teorii procesu karnego,
- międzynarodowych i konstytucyjnych uwarunkowań procesu karnego,
- zagadnień części ogólnej prawa karnego procesowego oraz dotyczących przebiegu procesu karnego, z uwzględnieniem jego zasadniczych odmian.

W publikacji przedstawiono konkretne rozwiązania kwestii spornych w praktyce.

Nowe wydanie podręcznika uwzględnia gruntowne zmiany legislacyjne dokonane nowelą z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Zawiera pierwszą analizę wprowadzonych tą nowelizacją rozwiązań normatywnych, w tym tych najbardziej kontrowersyjnych, dotyczących:

- ograniczeń w zakresie realizacji zasady bezpośredniości na rozprawie głównej,
- prekluzji dowodowej,
- mechanizmów antyobstrukcyjnych,
- zmiany formuły uzasadnień wyroków.

Podręcznik został przygotowany przede wszystkim z myślą o osobach studiujących prawo i administrację i aplikantach. Może być również pomocny praktykom wykonującym zawód sędziego, prokuratora, radcy prawnego lub adwokata, zwłaszcza w zakresie, w jakim prezentuje i uporządkowuje obszerne zmiany wprowadzone w ramach wskazanej wyżej ustawy nowelizującej Kodeks postępowania karnego oraz obejmuje interpretację nowych przepisów, wyprzedzającą powstające dopiero komentarze.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

9788381870108 W02P01

ISBN 978-83-8187-010-8

9 788381 870108

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL